

До речі, поняття можуть мати різноманітні визначення, але все ж таки вони завжди повинні відображати сутність реального явища чи процесу як об'єкта (предмета) пізнання і тому відповідати певним вимогам — однозначності, визначеності, точності тощо. Як певний інструмент пізнання реальної дійсності, зокрема юридичної, наукові поняття і категорії мають у часі відповідати цій дійсності, яка постійно змінюється. В цьому плані, як слушно зазначає А. Хоцей, «пливуть не поняття, а тече реальність, що відображається в них. Самі ж поняття як інструмент мислення схоплюють в реальності, що змінюється, тільки її усталені риси, тільки її визначеність»¹. Тому приведення наукових абстракцій у відповідність з реальністю, що змінюється, є постійною методологічною проблемою будь-якої науки — суспільної, природознавчої, технічної².

Що ж до юридичних понять і категорій, то вони, будучи так чи інакше результатом «руху» суб'єктів правосвідомості і, зокрема, юридичної нормотворчості відповідно до найбільш значних соціальних проблем і суперечностей, реальних потреб суспільної практики, не є простим відображенням соціальної дійсності. Наукові поняття юридичної науки, тобто юридико-теоретичні абстракції, а також юридичні закони та інші нормативно-правові акти, продукти законодавчої діяльності тощо є певними результатами суспільного мислення, формою певних ідей і тільки як такі результати вони здатні сприяти як розкриттю змісту і сутності цих ідей, так і практичному розвитку об'єктивної реальності, зокрема, юридичним перетворенням.

Теоретичне визначення права в широкому філософському розумінні слова — це по суті питання нашого праворозуміння як певної світоглядної основи правознавства. Продуковане знання про право може бути ефективним тоді і настільки, коли і оскільки його вимір є багатоаспектним, системним, зокрема гуманним, правовим його вихідне розуміння³.

Юридична дійсність і юридична наука, зокрема правознавство, є не тільки взаємозалежними, а й взаємододатковими явищами, бо процес пізнання юридичної дійсності є по суті складовою цією дійсності, а юридична дійсність — складова соціальної дійсності. На відміну від деяких соціальних явищ ненормативного характеру чинне право є нині компонентом

¹ Хоцей А. С. К вопросу о диалектике // Есть ли бог? – Владимир, 2000. – С. 234.

² Обгрунтовуючи засади своєї філософії досвіду, В. Дільтей зазначав: «Абстрактне мислення, пізнання, знання утворюються тільки через історичний процес абстрагування» (Дильтей В. Основная мысль моей философии // Вопр. философии. – 2001. – № 9. – С. 123).

³ Див.: Мамут Л. С. Социальное государство с точки зрения права // Государство и право. – 2001. – № 7. – С. 6.

усіх соціальних сфер і в цьому розумінні може претендувати на безпосередню належність до суспільно-історичної практики взагалі¹. Тому, зокрема, юридична норма як певний результат наукової діяльності може бути певним предметом дослідження різноманітних напрямів та наукових шкіл юридичної науки і є нині важливим інформаційним джерелом усіх сфер суспільного життя, його функціонування й розвитку. Що ж до юридичних понять і категорій, то вони набувають здатності не тільки описувати, а й сприяти перетворенню юридичної дійсності, якщо будуть науковими, тобто відображатимуть об'єктивну реальність. І хоча жодне поняття неспроможне охопити всю складність, все розмаїття будь-якого реального соціального явища, в тому числі і чинного права, все ж кожне поняття фіксує характерні особливості цього явища і його сутність. Тому і поняття права як певна форма знання цього соціального явища — це пізнана єдність сутності й явища права². Відповідно вітчизняна юридична наука має бути інтелектуальним засобом передусім пізнання суті і змісту права та держави, державного життя, державної дійсності, в тому числі законодавчої діяльності, за допомогою притаманного цій науці дослідницького методу розроблення наукових пропозицій для практики державотворення й юридичного нормотворення, який необхідно розглядати у взаємозв'язку з іншими методами наукового пізнання, зокрема, соціальних явищ.

Надійшла до редколегії 17. 10. 05

І. Спасибо-Фатєєва, член-кореспондент АПрН України

Правовий аспект інновацій в українських реаліях

«Хай-Тек», — сказав інноватор.

«Хай так», — сказала держава.

У загальноприйнятому розумінні інновація — це нововведення, з чого випливає досить широка сфера застосування цього поняття, до якої можна віднести:

¹ Див.: Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) // Правоведение. – 2001. – № 1. – С. 32.

² Див.: Нерсесянц В. С. Сравнительное правоведение в системе юриспруденции // Государство и право. – 2001. – № 6. – С. 6.

1) нововведення, перетворення в економіці, техніці, соціальній та інших галузях, що сприяють створенню інтелектуальної власності;

2) синтезування нових ідей, розроблення нових теорій і моделей як у науково-технічній сфері, на виробництві, так і в соціальній сфері, включаючи правові концепції, соціальні та політичні програми;

3) впровадження у виробництво цих ідей, програм, об'єктів інтелектуальної власності з одержанням кінцевого продукту або результату.

Перша сфера є надзвичайно широкою, вона може як охоплювати життєдіяльність окремих держав, так і бути всесвітньою, оскільки цьому сприяють світові процеси глобалізації. Взаємопов'язаність економік, політичних заходів, соціальних програм, з одного боку, вимагає розвитку інноваційних процесів, а з другого — спирається на них.

Якщо першу сферу можна позначити як мегаінноваційну, то друга являє собою ті напрямки буття, в яких виникає потреба в інноваціях. Зазвичай інновації усвідомлюються як складова науково-технічної сфери, проте таке розуміння звужує їх значення, оскільки, будучи пов'язаною з генеруванням знань, інноваційна діяльність є прагненням втілення їх у виробництво, з огляду на їх результативність. Втім, науково-виробничою сферою інновації не обмежуються, оскільки важливими є також інновації в політиці¹, правових та соціальних сферах. Слід зазначити, що останні за своєю сутністю є врівноваженішими, консервативнішими за економіку та науку, тому не настільки відкриті для інновацій. Однак виникають такі історичні умови та моменти, не скористатися якими для запровадження інновацій саме в політико-соціальних сферах є не просто хибним, а й неприпустимим, інакше суспільство опиняється вже не в тих обставинах, які склалися напередодні відповідних історичних подій, а зовсім в інших. Не зупиняючись докладно на цій проблематиці, лише помітимо, що марно лунають заклики до національної ідеї, яка в Україні аж ніяк не з'являється. Хтось її очікує, хтось намагається генерувати, але результати цих спроб відчутні всім. Це само по собі свідчить про те, що українська сучасність «не вражена» соціальними інноваціями, що гірко усвідомлювати, але це якраз та ситуація, упустити яку означає бути викинутим з усталеної колії і не перейти на іншу. Звісно, що в таких випадках можна очікувати від гіршого до найгіршого — від з'їзду на узбіччя до аварії або навіть катастрофи.

Не так раптово трагічно позначаються на суспільстві вади з науково-технічною сферою інновацій, хоча результат їх прояву врешті-решт буде

¹ Чого, зокрема, не вистачає українській політиці, в якій виник навіть символ інновацій – «майдан», що між тим не привело до принципово нових підходів у побудові соціальних відносин, управлінській сфері тощо.

таким самим. Країна, в якій відсутні мотиви, механізми, стимули інноваційної діяльності, так само приречена бути викинутою з колії загальносвітової тенденції руху в цьому напрямку. Як говорив Остап Бендер, ми будемо чужими на цьому святі життя.

Стосовно впровадження у виробництво ідей, програм, об'єктів інтелектуальної власності, то йому передують ще дві відправні точки: 1) потреба суспільства в інноваціях, або ринкова потреба, а також усвідомлення необхідності корінних змін в економіці країни; 2) інтелектуальна діяльність. Отже, впроваджувальна діяльність, будучи сама по собі складним процесом із численними проблемами, які її оточують і супроводжують, насправді є остаточним ланцюгом в одержанні кінцевого продукту або результату на базі нових ідей, які в них матеріалізуються. Звідси термін «інновації» є більш широкою категорією, ніж термін «інтелектуальна власність», і охоплює більш глобальні сфери соціуму.

Стадіями інноваційної діяльності є: 1) творча діяльність з генерування (випрацювання) ідей; 2) втілення їх в об'єкт інтелектуальної власності або інший об'єкт творчої діяльності, що не піддається регулюванню нормами права інтелектуальної власності; 3) їх впровадження на практиці (якщо йдеться про науково-технічні ідеї, то впровадження у виробництво)¹. В свою чергу, остання стадія складається із ресурсно-інвестиційного пошуку (доінноваційне впровадження) та постінноваційного виробництва, тобто на етапі його переведення на нововведення.

Оминаючи перші дві стадії як такі, що існують у будь-якому разі здійснення творчої інтелектуальної праці, зосередимося на останній із притаманною їй проблематикою правового забезпечення. Його складають: 1) нормативно-правове регулювання відносин у сфері інноваційної діяльності; 2) надання інформації, формування та доступ до інформаційних баз даних, захист інформації; 3) інновації в сфері правової науки, освіти, виховання.

Враховуючи місткість кожного із зазначених напрямів, зосередимося на першому, оскільки інформація як сама по собі, так і як інструментарій інновацій гідна на самостійний поглиблений аналіз. Що ж до інновацій в сфері правової науки, освіти, виховання, то ці питання також являють собою наріжне нагромадження тієї проблематики, яка склалася як взагалі в цих сферах, так і в сфері юриспруденції, особливо в світлі Болонського процесу.

Нормативно-правовим регулюванням відносин у сфері інноваційної діяльності мають охоплюватися: а) весь процес створення нового продукту від розроблення до впровадження у виробництво інновацій; б) здійс-

¹ В подальшому обговорюватимемо саме такий вид інновацій.

нення державного контролю і підтримки інновацій; в) інноваційна інфраструктура й інноваційний клімат.

У процесі створення нового продукту і його впровадження у виробництво так чи інакше зачіпаються питання: інтелектуальної власності; довірливих відносин; відносин у банківській, біржовій, фінансовій, податковій, митній, страховій, оціночно-бухгалтерській сферах; корпоративних відносин; конкурентного середовища; банкрутства. Як видно, має бути забезпечений достатній обсяг нормативно-правового регулювання відповідних відносин, причому узгодженого і самого по собі інноваційного (тобто із запровадженням принципово нових підходів).

Здійснення державного контролю і підтримки інновацій має бути зумовлено забезпеченням процесу створення нового продукту від розроблення до впровадження інновацій у виробництво, інноваційною інфраструктурою й інноваційним кліматом. Тобто всі ці питання є взаємопов'язаними. Від стратегії держави в підтримці інновацій залежатиме обрання форм і напрямів її діяльності, її ролі в налагодженні інноваційної структури і, як наслідок, можна буде стверджувати про сприятливий інвестиційно-інноваційний клімат в країні чи навпаки.

Відверто кажучи, на сьогодні такої стратегії у держави не вбачається, якщо не вважати нею наголоси про підтримку інновацій та пом'якшення інвестиційного клімату. Як кажуть, скільки не говори: «Халва, халва», у роті солодке не стане. Нав'язування суб'єктивної оцінки процесів в Україні про очевидні позитивні зміни та привабливості українських економічних просторів для інвестування не дасть абсолютно нічого, доки не перетвориться на об'єктивне становище. А для того, щоб об'єктивно оцінити ситуацію, насамперед потребується виявити чинники, що перешкоджають інноваціям, і відповідно до цього опрацювати подальші кроки в усуненні цих перешкод.

Спробуємо позначити в найбільш загальний спосіб ці чинники.

1. Фінансові:

- брак у інноваторів власних фінансових коштів;
- недоліки фінансової підтримки з боку держави;
- висока вартість нововведень;
- інша безліч причин, серед яких не останнє місце посідають і невміння самих потенційних інноваторів вести своє господарство, і відсутність налагоджених інноваційних інститутів.

2. Корпоративно-організаційні:

- інертність основної маси підприємців (як правило, великих юридичних осіб);
- невміння і відсутність прагнення визначати і передбачати розвиток ринку;

- відсутність акумуляції, оброблення і використання інформації;
- низький показник схильності до ризику;
- відсутність навичок у встановленні ефективних зв'язків із різними структурами в процесі пошуку нових економічних або інвестиційних можливостей і підвищення освітнього рівня своїх працівників;
- застаріла структура інноваційних витрат підприємців, більшість з яких воліє витратити основну частину коштів на придбання нового обладнання (головним чином вітчизняного або з країн колишнього Союзу РСР), а не на науково-дослідні, дослідно-конструкторські та технологічні роботи або придбання патентів і «ноу-хау».

3. Гарантійні:

- незначність фінансування під гарантії держави, непрозорість відповідної процедури, її заплутаність і нестійкість, постійна зміна інституцій, що займаються цими питаннями;
- відсутність системи страхування інновацій;
- законодавча невизначеність щодо правових основ передачі комерційної таємниці і секретів виробництва;
- слабкий контроль за виконанням законів і дотриманням наданих патентоволодільцеві прав, а також за недобросовісною конкуренцією;
- неефективність правозастосовних механізмів, що забезпечують захист прав на промислову власність.

4. Ринкові:

- відсутність ринку інновацій, кредитних ресурсів;
- пов'язана з попереднім проблематика експорту-імпорту;
- низька ліквідність інвестицій венчурного капіталу;
- відсутність довіри до українських компаній на світових ринках;
- відсутність досвіду придбання компаній великими українськими компаніями.

5. Структурні:

- брак інноваційних структур взагалі;
- упор на великі організації;
- незначна кількість малих інноваційних організацій, венчурних компаній.

Інституціями, що мають відношення до інновацій, є: академічні наукові установи; вищі навчальні заклади; державні підприємства; дрібний бізнес; великий бізнес. Кожна з них має істотні проблеми із забезпеченням достатнього рівня інноваційної діяльності, хоча державні наукові та освітні організації, а також великі об'єднання типу технопарків знаходяться в трохи кращому стані. Їх держава хоча й непослідовно, з постійними змінами правил, джерел, обсягу фінансування, але все ж

підтримувала і продовжує підтримувати, чого не можна стверджувати про дрібний бізнес. Втім, саме в останньому приховані потенційні інноваційні зрушення.

6. Правові, інформаційні, навчально-виховні:

- неповнота і недосконалість правової бази інноваційної діяльності;
- низький рівень інформаційно-консультативної системи для учасників інноваційного процесу;
- недооцінка ролі людського фактора — нерозвиненість підприємницького духу і ринкового світогляду; неадекватність цільової орієнтації менеджменту; низька інноваційна грамотність і культура; нечіткість пріоритетів інноваційно-промислової політики.

7. Низький рівень участі в процесах глобалізації.

Процеси глобалізації неоднозначно впливають на українську економіку. Для послідовного входження у світову економіку необхідно забезпечити підтримку вітчизняним підприємцям у таких напрямках:

- сприяння навчанню менеджменту прийнятим за кордоном правилам реєстрації, сертифікації, організації дистрибутерних мереж, особливостям національних ринків і т.под.;
- створення інформаційно-консультативних центрів підтримки процесів міжнародної кооперації за участю українських науковців і підприємців;
- допомога в юридичному захисті української інтелектуальної власності за кордоном, у тому числі й в оплаті судових позовів.

8. Загальні недоліки:

- правила гри на полі інновацій неповні і не однакові для усіх. Наприклад, різняться умови входження на ринок і функціонування для різних учасників ринку;
- невідокремленість влади від бізнесу;
- недосконалість правозастосовної системи;
- перебування значної частини економіки в тіні;
- збереження олігополістичного характеру економіки;
- доступ на ринок, преференції при видачі кредитів, проведенні тендерів тощо найчастіше визначаються не діловими якостями підприємця, а його зв'язками з держапаратом. Це само по собі становить елемент корупції і створює умови для збільшення масштабу даного явища;
- надлишкове адміністративне регулювання ринку;
- завищений середній розмір виробничих і наукових організацій;
- висока частка неефективних власників;
- відсутність досвіду роботи в системі мікроекономічних зв'язків;
- неналагодженість і неефективність процедури банкрутств;
- високий ступінь криміналізації ринкових відносин.

Позначення недоліків інноваційної діяльності є важливим для цілісної картини в цій сфері та усвідомлення значущості взаємного впливу кожного із зазначених вище явищ. У свою чергу це надає можливість рухатися, починаючи з опрацювання стратегії напряму цього руху. Причому взаємопов'язаність у цілому всіх аспектів інноваційної діяльності зумовлює (і сприяє) взаємопов'язаності кожного з її блоків (сфер, етапів). У такий спосіб досягається скрізне охоплення багатосферності проблематики із запропонованим відповідних засобів її правового регулювання.

Візьмемо, наприклад, проблему витрат на інновації або вкладень, яких потребують останні, і побачимо, наскільки численні правові зв'язки опосередковують її розв'язання.

Передусім потребують визначення загальні напрямки витрат, до яких слід віднести:

- витрати по придбанню машин і устаткування;
- витрати по придбанню нових технологій, включаючи права на патенти, ліцензії на промислові зразки і корисні моделі;
- навчання й підготовку персоналу і маркетингові дослідження.

Після цього підлягають опрацюванню механізми оптимального розподілу цих витрат і ринкові механізми (в тому числі фондовий ринок, ринок технологій і патентів), в яких ці витрати знайдуть свій прояв. Уже при цьому стають зрозумілими та низька стадія відносин, на якій ми перебуваємо нині, і ускладненість виходу на міжнародні ринки, налагодження зовнішніх зв'язків. Особливо слід підкреслити, що маються на увазі не поодинокі вирішення цих питань деякими освіченими та/або талановитими особами, які продають, фігурально висловлюючись, «себе або свій продукт на Захід». Йдеться про цивілізовану усталену систему взаємозв'язків, прийнятну для застосування всіма бажаними.

Так чи інакше (за наявності чи відсутності ринкових відносин у сфері інновацій) у будь-якому разі рух творчої діяльності від замислу до впровадження у виробництво потребує забезпечення належними договірними зв'язками (кредити, лізинг, факторинг, франчайзинг, ліцензійні договори тощо). Так, лізинг унікального наукомісткого устаткування розцінюється як найважливіший напрямок підтримки інноваційної діяльності. Всі ці договірні зв'язки мають бути на різних рівнях — як внутрішнього значення, так і зовнішнього, тобто йдеться про імпорт і експорт інновацій.

Вдосконалення договірних зв'язків, інвестування у формі інновацій потребують перегляду їх оцінки (й її міжнародної легалізації в країнах, принаймні тих, що входять у Всесвітню організацію по інтелектуальній власності), аудиту та бухгалтерського обліку, обслуговування інтелектуальної власності як активу організації. Все це є необхідними умовами для їхнього ринку.

Не останню роль не лише у впровадженні у виробництво результату інтелектуальної праці, а й в сприянні їй та створенні такої атмосфери, щоб вона віднайшла собі основу для плідних пошуків і знахідок, відіграє належний рівень корпоративного управління з підготовкою менеджерів та їх навчання інноваційним навичкам. Стан законодавства з корпоративного управління в нашій країні також відомий.

Перехід до питань про джерела витрат на інновації приводить до визначення як останніх:

- власних засобів;
- інвестицій, в тому числі іноземних, проблематика залучення яких сьогодні є актуальною;
- бюджетного фінансування (включаючи регіональні й місцеві бюджети, частка яких у сприянні інноваціям є зовсім непомітною) з відповідними механізмами його проходження, забезпечення стабільності і прозорості;
- позабюджетних фондів (зарубіжні благодійні фонди, венчурні фонди);
- кредитно-фінансових механізмів.

Уже навіть перелічення цих джерел свідчить про значні обсяги робіт по вдосконаленню їх задіяння та ефективності використання.

Має бути зрозумілим, що проблема фінансування інновацій існує не сама по собі, а поряд із оптимізацією вкладення коштів в інновації і відповідною віддачею, що припускає такі напрямки вдосконалення регулювання відносин:

- щодо співвідношення чи пріоритетів фінансування великих інноваційних організацій і проектів, а також венчурного бізнесу;
- фінансування різних стадій венчурного бізнесу. Відомо, що найбільший дефіцит в інвестуванні випробує звичайно стартова стадія венчурного бізнесу;
- залучення до фінансування інноваційних проектів громадянського суспільства, зацікавленого в науково-технічному прогресі своєї країни, — біржі високих технологій; через банки, що інвестують в інновації через міжбанківський ринок; депозити в інновації¹;

¹ На сьогодні питання таким чином в Україні взагалі не ставиться. В інших же країнах громадяни і пишуться своєю підтримкою саме інноваційних процесів, і статистичні дані доводять ефективність саме таких джерел інвестування. Так, кожен п'ятнадцятий житель країн ЄС бере участь у фінансуванні інноваційних програм. Те ж саме в Японії, де кожен восьмий житель вкладає свої депозити в інновації через банки. В Україні такі програми взагалі відсутні, не позначаються на загальному стані поодинокі акції, що проводяться окремими банками.

— на ринку похідних інструментів, що конвертують перспективи інновацій у банківські й державні гарантії для громадян, які беруть участь у фінансуванні інноваційної діяльності;

— формування системи страхування інвестиційних ризиків в інноваційній сфері, що сьогодні практично відсутня;

— оптимізації податкових витрат при здійсненні інноваційної діяльності;

— реформування відносин між органами влади й інноваційним бізнесом.

Узагальнюючи наведене, можна зазначити на загальну необхідність осмислення, доведення та застосування функціональної завершеності правовстановлюючих процесів забезпечення інноваційної діяльності в Україні. На це мають бути спрямовані зусилля правників із втіленням їх у вивірену концепцію законодавчої діяльності в цій сфері і конкретні нормативно-правові акти.

Надійшла до редколегії 05. 10. 05

С. Рабінович, старший науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України

Антропосоціальні основи цивільно-правової рівності

Правом є дія однієї людини, прирівняна щодо іншої людини на основі певного способу зрівнювання.

Тома Аквінський

Новели статті 1 Цивільного кодексу України: юридична рівність як природна ознака цивільних відносин? Книгу першу ЦК України відкриває стаття, що має неабияке значення як для розуміння самої сутності цивільного права, так і для застосування усіх його норм і принципів¹. Найбільший науковий інтерес становлять ті новели ст. 1 ЦК, які стосуються предмета й методу цивільно-правового регулювання. Це, по-перше, розширення цього

¹ Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К., 2004. – С. 5.